

darulfunun ilahiyat

Başvuru: 15 Nisan 2018

Kabul: 30 Mayıs 2018

KİTAP DEĞERLENDİRMESİ/BOOK REVIEW

Saydam, M. Bilgin. Deli Dumrul'un Bilinci, “Türk-İslam Ruhü Üzerine” Bir Kültür Psikolojisi Denemesi. İstanbul: Metis Yayınları, 2017. ISBN-13: 978-975-342-155-3, 358 sayfa.

Musa Karabeyeser¹

Türklerin İslam’la tanışma sürecinde yaşananların psikolojik analizinin yapılması Türk-İslam düşüncesinin anlaşılması açısından dikkate değerdir. İslamiyet öncesi Şamanist inanç ve ritüelleri tatbik eden Türkler, İslam ile birlikte eski inançlarından vazgeçmek durumunda kalmışlardır. Bu vazgeçiş yerleşik bir inancı terk etmeyi gerektirdiğinden, Türkler açısından travmatik bir tecrübe olarak değerlendirilebilir. Yaşanan bu travmatik tecrübe psikolojik açıdan yeteri kadar analiz edilmemekle birlikte, birçok araştırmacı Türk zihnindeki Şamanist tortuların, Türk-İslam anlayışında ve Türklerin günlük yaşamında etkiler bıraktığı görüşündedir. Türk tarihinde yeterli yazılı kaynak olmadığından bu geçiş ve dönüşüm döneminin incelenmesi güçleşmektedir. Psikiyatr Bilgin Saydam “Deli Dumrul’un Bilinci” kitabıyla bu güç konuyu inceleme amacını üstlenmiştir.

Kitabın temel amacı, Deli Dumrul üzerinden, tek tanrılı bir din olan İslam inancıyla karşılaşan Şamanist eski Türk toplumunun yaşadığı sancılı süreci psikomitoloji yoluyla analiz etmektir. Bu analiz, mitolojik bir karakter olan Deli Dumrul’un kişiliği üzerinden gerçekleşir. Deli Dumrul’un gerçek bir kişi olup olmadığı belirsiz olduğundan yazar bu çalışmasını psikomitoloji olarak isimlendirmiştir. Diğer ifadeyle aslında yapılan bir mitolojinin analizidir. Bu noktada yazar çalışmasını Jungyen ekolün kuramsal varsayımlarına dayandırmış ve mitlerin bilinçdışının yapılandığı kolektif ürünler olduğunu ileri sürmüştür (s. 13).

Araştırmada yöntem olarak, evrensel olduğu kabul edilen psikolojik dinamikler, bir olgu olarak Dede Korkut Kitabı bağlamında yorumlanmıştır. Yorumbilim (hermenötik) ve fenomenolojik yaklaşımla Carl Gustav Jung’un öğrencisi olan Erich Neumann’ın ‘Bilincin Gelişim Öyküsü’ modeli temel alınarak, Melanie Klein ve Otto Kernberg’in Nesne İlişkileri Kuramı ve Kohut’un Kendilik Psikolojisi kavram ve açıklamaları kullanılmıştır (s. 19). Bu

1 Musa Karabeyeser, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Doktora Öğrencisi.
Eposta: mkarabeyeser@gmail.com

noktada yazar tarihte yeni bir dönem oluştuğunda, çoğu zaman o dönemde bir mit ortaya çıktığı görüşünü öne sürmektedir. Bu mit o çağ içinde olacakların bir ön habercisi gibidir. Bulunduğu çağın psikolojik öğeleriyle uyumlu psikolojik öğütler içermesiyle Deli Dumrul'un öyküsü, İslamlaşma sürecinde pagan Türk'ün bilincindeki değişimi ele almaktadır. Erken dönem Müslüman Türklerde iki ayrı dünya görüşü ve yaşam biçiminin yan yana varlığını sürdürmesi, Dede Korkut Kitabı'nda kendini göstermektedir. Bu iki farklı dünya görüşü, Şamanizm ve İslamiyettir.

Kitapta, Şamanizm incelenirken ruhsal dış ilke: Bilinçdışı, doğa, kadın, anne; İslamiyet incelenirken eril ilke: Bilinç, tin, erkek, baba kavramları üzerinden bir analiz yapılmıştır. Bu kategorileştirme batılı olmaktan çok doğulu bir kategorileştirmedir. Doğulu bir yaklaşım olan Yin ve Yang, evrenin diyalektiğini karşıt kutuplarla açıklayan bir sisteme sahiptir. Farklı felsefi görüşlere ya da dünya görüşlerine göre varlığı dış il ve eril olmak üzere iki kutba ayırmak oldukça alışıl gelmiş görünmektedir. Ancak bu yaklaşımın araştırmaya konu olması Jungyen bir aktarım üzerinden gerçekleşmiştir. Jung maneviyatçı bir kişilik olarak aradığı manevi derinliği Doğulu (Çin, Hint, İslam) kaynaklardan bulmuş ve teorilerinde kullanmıştır. Jung'un bir Batılı olarak bu kategorileştirmeden yararlanması sayesinde, bu araştırmanın kuramsal temelini bir Doğu-Batı ilişkisine dayandığı söylenebilir.

Bilinçdışı motiflerin oldukça etkin olduğu Deli Dumrul öyküsünde Dumrul'un Azrail ile travmatik karşılaşması anlatılır. Öyküde, bir yiğidin ölmesi üzerine Dumrul çalınan canı geri kurtarmak için Azrail ile hesaplaşmaya girer. Azrail'in görünüp kaçmasıyla, Dumrul Azrail'i doğanıyla avlamaya çıkar. Burada yazar Şamanist inançta hasta tedavi ritüeline benzer süreçlerden söz eder. Hastanın ruhsal bozukluk göstermesinin nedeni olarak kötü ruhlar görülür. Şaman bu noktada devreye girer ve kötü ruhları kovmaya çalışır. Dede Korkut Dumrul'un Azrail'le karşılaşmasını bir ruh kurtarma seansı şeklinde anlatmıştır (s. 179).

Azrail'le karşılaşma öncesinde Dumrul'un, Azrail'i Türk mitolojisinde yeraltı karanlık tanrısı ve ölüm ruhu olarak bilinen "Han Erlik"le karıştırması söz konusudur (s. 186). İslam'da Allah'ın mutlak güç sahibi olduğunu bilmeyen Dumrul, Han Erlik gibi mutlak bir gücü temsil etmeyen bir tanrıyla karşı karşıya olduğunu düşünür. Bu nedenle kafası karışan Dumrul Azrail'i tanıyamaz, İslam inancında kendi iradesi olmayan ve Allah'ın iradesini uygulayan Azrail'e savaş açar. Dumrul'un zihninde, İslami açıdan küfür teşkil edecek biçimde Allah'ın eski Şamanist inançlara göre tanımlanması söz konusudur. Dumrul'u kurtaracak şey ise Kadir-i Mutlak olan Allah'ı tanıması, aczini bilmesi ve ona tövbe etmesidir.

Yazara göre Deli Dumrul Hikayesinde, Deli Dumrul'un şahsında İslamiyet ile yeni tanışan Türklerin bu yabancı değerler ve kurallar manzumesini benimseme-

de yaşadığı zorluklar dile getirilmiştir. Öyküde Deli Dumrul'un narsistik şişinmesi belirgin biçimde ifade edilir. Deli Dumrul'un deliliği cesaret, kendi başınlık ve otorite tanımamak anlamında kullanılmıştır. Diğer ifadeyle Deli Dumrul'un narsistik kişilik yapısı "delilik" ile sempatik biçimde ifade edilmeye çalışılmıştır. Öyküde Deli Dumrul'un tümgüçlü fantezilerini uygulamaya çalışması, gücü ve deliliğiyle övünmesi anlatılır. Bu durumu yazar, öncesinde Deli Dumrul'un narsistik bir zedelenme yaşamasına bağlamaktadır (s. 210). Takip eden kendini kanıtlama çabası ise onarım amaçlıdır.

Deli Dumrul'un narsistik zedelenmesi, kuruyan bir çaydan bahsedilen öyküsünde görülebilmektedir. Kuruyan su sembolik ve psikodinamik bakımdan hayat verenin ortadan kalkması olarak yorumlanır. Diğer ifadeyle suyun kuruması ölümü çağrıştırmaktadır (s. 162). Kendi dışında mutlak bir güç tarafından tehdit edildiğini hisseden Dumrul "narsistik şişinme" ile çaresizliğini telafi etmeye girişir. Buna karşılık "Görklü Tanrı" celallenir ve Azrail'i Deli Dumrul'a yollar. Deli Dumrul bir tanrıtanımaz/kafir olarak Azrail'le mücadele eder ve yenilir. Azrail'den aman dileyen Dumrul, Azrail'in bir memur olduğunu, asıl irade sahibinin Görklü Tanrı olduğunu anlar ve onunla iletişime geçmek ister. Dumrul'un isteği gerçekleşmez ve Azrail ondan canının yerine can bulmasını ister. Anne ve babasından can dilenen Dumrul, her ikisinden de ret alır. Deli Dumrul Azrail'le yaptığı görüşmede, hayatta kalabilmek için anne babasından birinin kendi yaşamını feda etmesi istenmesi nedeniyle, geçmiş bağlarından kopma tehlikesiyle yüz yüze gelmiştir. Bu durumda Dumrul, geçmişi ortadan kalktığında bir referanssızlık ile karşılaşmaktadır. Dumrul aslında canının bir dış güç tarafından nedensiz alınmasına isyan etmektedir. Son çare olarak eşinden can isteyen Dumrul'un isteği kabul olur. Bu durumda Dumrul affedilir ve anne babasının canı alınır. Dumrul ve eşine mükafat olarak 140 yıl ömür verilir. Dumrul ve eşine mükafat verilmesine karşın, Dumrul'un anne ve babasının canlarının alınmasının sembolik anlamı vardır. Burada yapılan yoruma göre; eskinin ölmesi aslında Şamanistik inancın ölmesi, yeninin ödüllendirilmesi ise monoteistik inancın kabul edilmesinin mükafatı ve yeninin zuhur etmesi olarak kendini göstermektedir (s. 170).

Başlangıçta tanrıtanımaz olan Deli Dumrul Azrail ile travmatik karşılaşmasından sonra İslam'ın tek tanrılı tasavvurunu tanımak zorunda kalır. Buna rağmen Dumrul, uzak ve cezalandırıcı olan Allah ile Azrail aracılığıyla temas kurar. Son aşamada Allah'ın bağışlayıcılığını ve cömertliğini de görür. Ancak tüm bu değişime rağmen Dumrul'da eski animistik inançlar devam eder. Bütün bunlar yaşanırken Dumrul olayları sorgulamadan kabul etmektedir. Dumrul'un Monoteizmi ne kadar içselleştirdiği, kalan 140 yıllık ömrünü nasıl yaşadığı bilinmemektedir (s. 211). Yazara göre bu bilinç değişimini miras alanlar Yunus Emreler, Hacı Bek-

taşlar ve Pir Sultan Abdallar olarak görünmektedir. Diğer ifadeyle Dumrul'un eğitimi yarım kalır. Bu yarım kalmanın izlerini günümüzde de gözlemleyebiliriz.

Kitapta Türk İslam bağdaşımı ile ilgili bazı değerlendirmeler bulunmaktadır. Örneğin Anadolu Aleviliğinin gelenek, değer ve inanç sistemi bakımından Şamanistik gelenek ve ritüellerin kalıtımını barındırdığı, kırsalda şeyh ve hocaların, Alevi dedelerin ve Bektaşî babaların da şamanların haleflerini temsil ettiğini, türbe ve eren/evliya kültürünün ise Şamanist kutsallardan aktarıldığı ileri sürülmüştür (s. 225). Dolayısıyla günümüzde Anadolu'da yaşanan İslam'ın bu karakteristikleri göz önünde bulundurularak değerlendirilmesi, Türk-İslam düşüncesinin anlaşılmasına katkı sağlayabilir.

Dumrul'un hikayesi, bir anlamda şekilci ve fanatik dindar insanın da hikayesidir. Zira şekilcinin ve fanatiğin yaşamında; gelişigüzellik, hoyratlık ve yüzeysellik söz konusudur. Günümüzün en önemli sorunlarından birinin fanatik ve şekilci dindarlık olduğu göz önüne alındığında, bireyleşme bağlamında fanatizmin düşünülmesi gerekebilir:

Bireyleşmemiş 'şey insan'ın çalkantılı dönemlerde kimlik karmaşasından ya da kendisini tanımlamaya zorlayan dış baskılardan kurtulmak için sığınacağı örtü şekilciliktir. Şekilcilik, yani bazı ortak inanç ve ritüellerin özümsemeden uygulanması, zayıf bireyselliği, güçlü, ama ortak kalıplar altında sakladığı için tehlikelidir. 'Şey insan'ın kolaylıkla sürü insan haline gelmesine ve bilinçdışının zayıf bilinci sürüklemesine zemin hazırlar. Bu fanatizmdir. Fanatizm yaratıcılıktan uzaktır. Yıkıcılığında ise olabildiğinde inatçı ve inançlıdır. Fanatizmin o kendine güvenli, katı örtüsü kaldırıldığında içeride zayıf, ürkek, güvensiz, çelimsiz, çocuğu buluruz. bu çocuk kendini var etmek için üzerine fırlatılan örtünün kendisini var etmesine sığınmaktadır. (s. 91)

Temelde bilinçdışının analizi iddiasında olan bu çalışma, oldukça soyut ve anlaşılması güç bir üslupla yazılmıştır. Ortodoks psikanalitik çözümlemelerin yoğunluğu, zaman zaman yazarın metin içinde kaybolmasına neden olmuştur denebilir. Buna rağmen kitap oldukça ihatalı bir biçimde Türk-İslam bağdaşımını ele almıştır. Kitapta Şamanizm, Tasavvuf, Türk Mitolojisi ve İslam'ın bir aradalığının imkanı olabildiğince tartışılmıştır.

Bilgin Saydam'ın bu çalışması yöntem olarak bilimselliği tartışılabilir olsa da dinler tarihi, mitoloji, psikanaliz gibi disiplinlerin kesişim noktasında Türk İslam ruhunu anlamada katkı sunabilecek önemli bir çalışmadır. Kitabın ilk baskısı 1997'de yapılmıştır. Dördüncü basım olan 2017 baskısı, geliştirilmiş olması nedeniyle bu değerlendirmede kullanılmıştır. Farklı disiplinlerden beslenmesiyle bu çalışma, başta din psikolojisi olmak üzere bütün sosyal bilim araştırmalarına katkı sağlayabilecek bir niteliğe sahiptir. Araştırma bu özelliğiyle, özellikle mul-

tidisipliner sosyal bilim araştırmaları için iyi bir örnek teşkil edebilir. "Bakan/ yorumlayan her gözün kör noktaları vardır; ayrıca bir bütün olarak insan ve insan olma serüveni aynı ve tek bir açıdan anlaşılabilir/tanımlanabilir kadar dar ve yalınkat değildir." (s. 18) ifadeleriyle yazar araştırmanın sınırlılıklarını belirtmiştir. Savlarını öznel teorik görüşlerle destekleme çabası, yoğun teorik içerikte olmasıyla psikanaliz kavramlarına hakimiyeti olmayanların anlamakta güçlük çekeceği üslubu kitabın akıcılığını biraz engellese de, geniş okuma ve düşünme birikimi sonucu oluşturulmuş 284 sayfa süren ana metin, 60 sayfa dipnot açıklamaları içermektedir. Konunun doğası gereği 10 sayfa süren kaynakçanın büyük kısmı Batılı literatür bir kısmı ise Türkçe kaynaklardan oluşmaktadır. Bu konuda Türkçe kaynaklara ulaşılmasında gösterilen özen araştırmaya değer katmaktadır. Kapak resminde kullanılan Kubadabat Sarayı Çinileri ve Konya Karatay Çini Eserleri Müzesi'nden resimler yazarın ifadesiyle "*Bilinçdışı kendini resimlerle gösterir; bilinç sözle konuşur.*" (s. 15) sözünü doğrulayacak bir anlamlılığa sahiptir.